

Comunicació i divisió a la frontera septentrional de Catalunya entre els segles XV i XVIII

Patrici Pojada*
Universitat de Perpinyà

Rebut 20 agost 2016 · Acceptat 11 octubre 2016

RESUM

Durant l'època moderna, la frontera septentrional de Catalunya conegué canvis importants, fet en el qual les guerres van jugar un gran paper, com ho recorda el Tractat dels Pirineus de 1659, etapa en el procés que portà a la creació d'una vertadera frontera lineal estatal que, a poc a poc, les poblacions van anar interioritzant. Nogensmenys, els fronterers mantenien relacions entre ells que feien de la frontera un lloc d'intercanvis intensos que els incloïen dins un marc cultural i econòmic de més gran abast en el qual intentaven viure «com a bons veïns», segons allò que explicaven ells mateixos.

PARAULES CLAU: comerç, conflictes, emigració, frontera, Pirineus

La frontera septentrional de Catalunya conegué canvis importants durant l'època moderna. No cal que recordem el Tractat dels Pirineus de 1659 que, avui dia, encara roman com un esdeveniment molt simbòlic. La frontera nord entre Catalunya i el Llenguadoc no fou modificada, però aquest tractat creà una frontera política al bell mig del territori català, separant un sud i un nord catalans, pel desplaçament del límit entre les monarquies a uns cinquanta quilòmetres més al sud. Si la frontera canvià de lloc, una vila com Perpinyà no deixà de tenir el caràcter fronterer que ja tenia —amb totes les conseqüències que això implicava—, però Figueres, en canvi, l'adquirí i, al nord, tota la zona de les diòcesis de Narbona i d'Alet el perderen. Les guerres no van jugar un paper secundari en aquest procés de redefinició fronterera que va culminar en 1659, però si bé n'és la part més visible no n'és l'única.

Al nord de Catalunya, entre la Vall d'Aran i la plana del Rosselló, com van viure les poblacions de cada banda de la frontera política les guerres que, del segle XV a la Revolució Francesa i l'Imperi, van implicar els dos potents estats que, a poc a poc, van controlar aquest territori? Quines relacions mantenien entre ells catalans i occitans de la frontera? A aquestes preguntes senzilles, s'hi podria respondre només amb dues paraules oposades: comunicació i divisió. En efecte, la frontera feia de connexió entre els homes de cada costat i, alhora, de separació entre els mateixos homes. És tota l'ambigüitat de la frontera: lloc d'in-

tercanvis intensos (entre els quals hem d'incloure els afrontaments) i de repulsió. Estudiar la frontera nord de Catalunya a l'època moderna a través d'aquesta aparent paradoxa ens obliga, primer de tot, a interrogar-nos sobre els elements que feien difícil la comunicació, entre els quals tot allò que permetia que es mantingués una conflictivitat fronterera. A partir d'aquí, hem de veure que, malgrat tot, els fronterers tenien relacions importants que, fins i tot, els incloïen dins un marc cultural i econòmic de més gran abast. Finalment, com que el paper dels estats monàrquics no és gens negligible pel que fa a l'evolució que portà a la creació d'una vertadera frontera lineal estatal que, a poc a poc, les poblacions anirien interioritzant, acabarem centrant-nos en aquest procés.

UNA COMUNICACIÓ DIFICULTADA...

La posició fronterera amenaçava directament les poblacions en cas de guerra entre monarquies, però també en cas de qualsevol atac, ràtzia de bestiar, represàlia, etc., provinent d'una vall veïna. Així, molt sovint, les terres fronteres tenien un alt grau d'autodefensa que formava part de la pròpia identitat de la població (poble en armes). Aquesta situació fomentava, de retruc, una potencial violència entre territoris fronterers que podia dificultar les relacions recíproques i impedir les comunicacions.

Un poble en armes

Acostumem a dir que les poblacions fronteres eren les «defensores naturals» de llur terra. Als Pirineus, i més ge-

* **Adreça de contacte:** Patrici Pojada. Universitat de Perpinyà, Facultat de Lletres i Ciències Humanes, Departament d'Història. 52 av. Paul Alduy, F-66860 Perpinyà cedex. Tel.: + 33 468662270. E-mail: patrice.poujade@univ-perp.fr

neralment a tot Catalunya, portar les armes era molt corrent i formava part dels privilegis pels quals podien lluitar els habitants fins i tot argumentant la necessitat de tenir armes per protegir-se de les bèsties salvatges que proliferaven per les muntanyes; com de qualsevol eina de treball, no en podien ser privats. Els apareixia, doncs, com un dret inalienable reconegut pels Usatges de Barcelona o els costums de la vila de Perpinyà,¹ fet que explica que els catalans rebutgessin les polítiques de control de les monarquies i que, malgrat tot, el port de les armes estigués molt arrelat en les mentalitats. Així, al Rosselló, encara al segle XVIII, la voluntat dels habitants era clarament la de conservar aquest dret² que simbolitzava per a ells les seves llibertats, és a dir, llur manera d'exercir una mena de sobirania política potser ja perduda. Sigui com sigui, els poders monàrquics espanyol i francès amb prou feines el van poder suprimir.

El paper de defensors de la frontera jugat pels fronterers era una mica paradoxal, ja que l'acabaren exercint, finalment, en profit de les monarquies; més ben dit, aquest paper havia estat recuperat per les monarquies en benefici propi. Els privilegis locals ho podien esmentar. Per exemple, als privilegis reconeguts a la vila coseranesa de Sèish pel rei de França Enric II en 1547 es precisa que els habitants de la universitat, en temps de guerra, tant de nit com de dia, han d'estar a l'aguait i armats per a impedir que passin els enemics del rei de França.³ A la Fenolleda, els habitants havien d'acudir, quan feia falta, als tres principals castells de la zona (Puillorenç, Fenollet i Querbús) que defensaven la frontera de 1258 entre la Corona d'Aragó i el reialme de França.⁴ Tot això implicava una organització quasi militar de la població en milícies, com el famós sometent català i andorrà convocat a tocs de campanes i al crit de «Via fora!». A Andorra, un sometent general fou aixecat el setembre de 1588 per a intentar rebutjar tres companyies «protestants» que anaven a atacar la Seu d'Urgell.⁵ Com a exemple afegit, citarem el sometent de Prats de Molló (Vallespir), on el 1661 hi havia 276 participants, sobre una població de 290 a 330 famílies, el 75 % dels quals anaven armats.⁶ A la Vall d'Aran, per a una població d'uns 854 focs de veïns al començament del segle XVII, el visitador reial Juan Francisco de Gracia comptà uns 700 arcabussos,⁷ o sigui, una proporció teòrica del 82 % de veïns armats, molt a prop del 85 % dels Pirineus occidentals, segons Christian Desplat.⁸ Com ensenyen diversos casos, els homes (que podien tenir entre 14 i 60 anys) s'havien de sotmetre a un entrenament militar periòdic per tal de manejar les armes. Era el que passava a la Vall d'Aran per la Santa Creu de maig (dia 3), quan, a més, el millor tirador rebia un premi de 16 rals. Així, la imatge d'un poble armat no era pas exagerada.

No oblidem tampoc que la defensa i la seguretat de les valls i dels pobles fronterers es basaven en una densa xarxa de torres de defensa i de guaita, castells, esglésies i pobles fortificats. Al nord de la Vall d'Aran, el triangle comengès format pels pobles i viles de Marinhac, Sent Biat i

Hòs⁹ comprenia set edificis defensius per uns 40 km², mentre que a la Vall d'Àneu tot el sistema només requeia sobre el castell de València. A la Vall d'Aran, la seu del governador reial, Castell-Ileó, comandava una xarxa de cinc castells i, sobretot, de vint-i-tres torres, és a dir, una fortificació per 22 km² o, més ben dit, per 4 km² de superfície poblada o, dit encara d'una altra manera, per 30,5 focs de 1613. Les torres es comunicaven entre elles, amb senyals de fum si era de dia o amb senyals de foc si era de nit; així, entre el poble vallespirenc de Sant Llorenç de Cerdans i Perpinyà, una informació recorria els quaranta-cinc quilòmetres en menys d'una hora.¹⁰ A més a més, molt sovint, els pobles pirinencs presentaven una arquitectura tancada, és a dir, les cases eren relligades les unes a les altres per les parets i formaven una mena de fortificació, però sense tenir cap altra muralla. Trobem aquest tipus de protecció a Salardú (Aran), Benasc, Sent Biat, Organyà («murada de les cases mateixes»), Àreu («les cases fan muralla closa») i en moltes altres poblacions.¹¹

Les esglésies, molt sovint fortificades, no jugaven un paper menor: al mateix temps feien de torres de defensa i de llocs de refugi de la població; a canvi de l'empara que hi rebien, els habitants d'un lloc participaven en la seva defensa i en les seves despeses. Era una participació col·lectiva que, d'una certa manera, creava una «ciutadania», ja que participar en la defensa i els seus costos implicava tenir drets polítics. Parlant de Perpinyà, Gilbert Languier ho digué clarament, afirmant que el pagament dels impostos municipals i la defensa de la vila eren els actes fundadors del ciutadanatge.¹²

Ara bé, si al segle XVI i a la primera meitat del XVII existia una línia de defensa a cada banda de la frontera, entre la Vall d'Aran i el Rosselló («frontera de Perpinyà») no podem dir que hi hagués encara una «frontera de ferro» com la que Vauban aixecà més tard. Nogensmenys, és ben sabuda la voluntat d'un monarca com Felip II de reforçar la frontera política, però topà amb una realitat diferent. El manteniment de les fortificacions i de les tropes era massa car, els armaments escassejaven i les guarnicions eren poc nombroses.

Uns conflictes de veïnatge

La violència era un dels elements que feien difícil la comunicació entre les valls, tot i que podríem dir que també era una modalitat de les relacions a la frontera. Primer de tot, s'ha de fer una remarca prèvia que és important: aquestes violències —que podríem anomenar guerres pageses o pastorals— no eren pas gens exclusives de les relacions transfrontereres, sinó que eren una condició normal de les relacions entre qualsevol vall o poble, fos quina fos la seva ubicació política.¹³ D'altra banda, no cal esperar les guerres de religió de la segona meitat del segle XVI per a assistir a un desplegament de les accions violentes. Per exemple, al Coserans, en 1540, els habitants explicaven que en cent anys havien estat assaltats tres vegades per bandes armades provinents de les terres ibèriques que els havien pillat, els havien fet presos i els havien exigit

rescats.¹⁴ Un dels capitosts era Benet Marcó, que, per la seva part, havia obtingut del rei Joan II el títol de baró de Lés (Aran) el 15 d'abril de 1478 per haver rebutjat una invasió d'infants i cavallers conduïts pels senyors d'Armanyac, Aura i Comenge.

El bandolerisme s'alimentava d'aquesta situació conflictiva i, al mateix temps, la nodria: quina diferència existia entre una quadrilla de bandolers i una de simples atacants vinguts d'una vall veïna? Trobar-se a la perifèria de les monarquies, en una zona de marca i de marges muntanyencs, reforçava el caràcter impune de tals accions, a vegades amagades al darrere de fets de guerra. Quan, en 1542, una companyia d'infanteria espanyola amb alguns cerdans passà a França, d'on s'emportà 400 vaques; com podem qualificar aquest acte de represàlia com un probable atac de Puigcerdà?¹⁵ Un acte de guerra, de bandolerisme, de pillatge? Que aquest esdeveniment se situï durant el conflicte que mantenien Carles V i Francesc I en fa un acte de guerra?

Si podem parlar de senzilla conflictivitat de proximitat, tampoc no cal rebaixar el paper de les guerres que lliuraven els reis de França, els d'Aragó-Catalunya i, després, les monarquies hispàniques. El Rosselló ho experimentà mantes vegades durant la Revolució Catalana de 1462 i l'ocupació francesa fins a 1493 i encara els anys següents, com el 1496 i el 1502, quan uns exèrcits francesos atacaren el castell de Salses, clau de la defensa de l'entrada del Rosselló.¹⁶ Entre tot, és «un estat de guerra endèmica», per tornar a utilitzar un títol de Núria Sales,¹⁷ amb el qual les poblacions frontereres havien de conviure. Abans de les guerres de religió, el nord de Catalunya, i més especialment els comtats de Rosselló i Cerdanya, fou tocat per les invasions o incursions armades amb els seus respectius setges, destruccions, ràtzies, saquejos, en 1502-1509, 1512-1526, 1535-1538, 1542-1544 i 1557-1559. De ben segur, aquestes expedicions punitives no es feien en un sentit únic, sinó que cada banda actuava igual, fet que ocasionava represàlies que justificaven altres represàlies que creaven, d'aquesta manera, un clima de violències i de pillatges fronterers. Així, el capità general dels comtats atacà en 1537 uns pobles de les Fenolledes llenguadocianes, incendiant i saquejant Sornia, Sant Pau de Fenollet, Tuixà, Pasiòls i altres llocs d'aquell territori.¹⁸

En el procés de conflictivitat entre valls, les guerres de religió iniciades dins el reialme de França en 1562 poden ser considerades un moment decisiu, una etapa important de cristallització d'identitats oposades en la qual la representació que se'n feien les autoritats monàrquiques no era gens menor. Cal no menystenir el rebuig del protestantisme per la part hispànica i les seves conseqüències duradores sobre les relacions transfrontereres. Tanmateix, si aquest és l'aspecte que ens interessa ací, no oblidem que els conflictes religiosos primer de tot van tocar les terres sota administració francesa i van oposar les zones protestants i catòliques o, més encara, els pobles entre ells, abans que les regions frontereres.

El temps de les guerres de religió

No és aquest el lloc de fer la història de les guerres de religió que dividiren profundament el reialme de França entre 1562 i 1598, sinó d'intentar comprendre com aquests esdeveniments van jugar un paper en les relacions frontereres. És ben coneguda la connexió entre les bandes «protestants» —o suposadament protestants— i els bandolers catalans que eren «aliats» o, al contrari, que es combatien. Alguns bandolers van lluitar contra els protestants des de 1562, com Perot de Llupià, senyor de Llupià i de Castellnou (comtats nord-catalans), capitost de bandolers que, finalment, acabà combatent els hugonots llenguadocians fent costat al mariscal de Joyeuse¹⁹ al capdavant d'uns 700 o 800 bandolers «gascons» i que morí al setge de Montpeller el setembre de 1562. Entre la tardor de 1562 i la primavera de 1563, altres bandolers participaren en el setge conduït per Blaise de Monluc en una altra capital del protestantisme occità, Montalbà de Carci.²⁰

També passà el contrari. En 1571-1572, la Inquisició espanyola acusà el bandoler ripollès Joan Escuder, dit «el Luterà», d'haver participat en la presa de la vila foixenca de Tarascó i d'haver estat escollit cònsol pels hugonots locals. Aquesta zona, l'alt comtat de Foix o Savartès, s'havia convertit en el que Xavier Torres anomena un santuari de les quadrilles catalanes de l'altre costat d'una frontera esdevinguda protectora.²¹ En efecte, siguin els pobles o viles de Merens, l'Ospitalet, Lusenac o Acs, les fonts en fan llocs de refugi dels cadells com Cua de Llop o Barbaquina.²² Des d'aquest punt de vista, els extractes de documents citats per Lluís Obiols Perearnau²³ tenen un significat clar. Així, després que Joanot Cadell hagués fugit del setge d'Arsèguel, els cònsols de Puigcerdà escrivien el 15 de novembre de 1592 que, pels espies que mantenien, sabien que en molts llocs del comtat de Foix s'aplegava molta gent armada i que Joan Cadell d'Arsèguel es passejava per la vila de Tarascó amb alguns cavallers francesos com si fos a casa...

Encara el 1598, hi havia «molts bandolers naturals de Cerdanya» que s'havien refugiat al comtat de Foix després de la destrucció del castell d'Arsèguel. I, sens dubte, aquestes menes de testimoniatges es podrien repetir. Les unions entre bandolers catalans i «protestants» foixencs no mancaven, segons sembla. Són més de 300 d'aquests últims, a les ordres de Galceran Cadell, els que assaltarien Bagà i Puigcerdà en 1581. A l'oest, durant els anys 1560, passà el mateix amb la banda del batlle de Vilac (Aran) i de Joan Arjó de Pierres, que reagruparia «luterans» amb els quals profanaren i robaren esglésies i, fins i tot, mataren un governador. Al batlle de Vilac també l'acusaven de fer contraban de cavalls cap al reialme de França, on tenia familiars i que li servia de zona de refugi.²⁴ La seva actuació l'apropava als «mossurs de la frontera»,²⁵ molt coneguts a les ratlles d'Aragó i Bearn i d'Aragó i Bigorra, a la part occidental i central dels Pirineus i que, gràcies a les seves connexions personals i familiars de cada banda de la frontera política, practicaven el comerç il·legal de cavalls,²⁶ organitzaven ràtzies i juga-

ven, a la seva escala, a «senyors de la guerra» locals. El context de guerres religioses els servia per a desplegar les seves activitats lucratives.

Evidentment, en cap cas no podem dir que la ideologia religiosa era el ciment d'aquests bàndols heteròclits i, fins i tot, podríem qüestionar l'orientació religiosa dels esmentats «protestants». De moment, insistim en la presència occitana dins els bàndols. És molt difícil saber-ho amb certesa i hem de fer-hi aproximacions a partir de la documentació. Per exemple, si tenim en compte tots els bandolers mencionats al *Dietari de la Generalitat de Catalunya* per a l'any 1573,²⁷ o sigui, 140 noms dels quals coneixem l'origen, el 95,55 % eren occitans.²⁸ En canvi, dels 110 «gitats i separats de pau i treva» per la crida del virrei del 30 de juny de 1593, com a mínim el 24 % eren occitans.²⁹ Dos casos diferents amb proporcions molt distintes que només permeten dir que la presència occitana no era negligible. A més, la cronologia de les incursions «protestants» cap al sud i les actuacions dels bandolers exemplifiquen com la guerra «oficial» els fomentava. En realitat, la guerra convertia tota operació de conflicte local o privat en operació de guerra legítima, tot afavorint-les. Així, no ha d'estranyar que durant la guerra francoespanyola de 1595 a 1598, o sigui, també el tram final de les guerres de religió, comptem de mitjana anual 4,27 vegades més incursions i exaccions de bandolers creuant la frontera política que entre 1562 i 1590.

Podem saber qui eren els qui anomenaren «luterans», molt sovint acusats de fer créixer les bandes de bandolers? Si ens referim al cas del vescomte de Sent Gironç, Aimeric de Narbona, podem tenir molts dubtes sobre la identitat religiosa d'aquests pretesos «luterans». Aimeric es va donar a conèixer al capdavant dels «més de tres-cents luterans» que, segons la documentació del Consell d'Aragó,³⁰ van atacar la Vall d'Aran i el Pallars el novembre de 1597. I tanmateix fou un dels darrers fidels de la Lliga Catòlica que reconegué molt tard Enric IV com a rei de França. Seria arriscat fer-ne un protestant! D'altra banda, s'ha de tenir en compte que les valls de Coserans i Comenge, d'on haurien procedit aquests «més de tres-cents luterans», no eren pas gens protestants, ans al contrari, s'havien mantingut catòliques contràriament al comtat veí de Foix. És del tot possible, doncs, que les bandes suposadament «luteranes» estiguessin compostes essencialment de catòlics. A més, les valls i els pobles coseranesos assaltats el maig de 1598 pels barons d'Eroles i d'Erill com a represàlia dels atacs de 1597 no eren protestants. S'ha de concloure, per tant, que el qualificatiu «luterans» aplicat als agressors vinguts del nord de la frontera política no revelava pas la seva pertinença religiosa, tot i que els vestia d'una identitat particular que els estigmatitzava.

Del fet que hi va haver protestants a les fronteres del reialme de França no n'hi cap dubte, però no formaven el gruix de les bandes acusades de ser-ne compostes. Luterans, protestants, hugonots... aquestes paraules s'havien convertit en una mena d'apel·latiu, d'adjectiu ènic que, partint de l'estigmatització d'un grup precís, acabà desig-

nant una població vista com un tot, inclús sense tenir res a veure amb el grup originari.

...I, MALGRAT TOT, UNES RELACIONS INTENSES

Tot i que acabem de descriure una situació bastant conflictiva al voltant de la frontera septentrional de Catalunya deguda a una població que havia d'assegurar la defensa armada no sols del seu territori, sinó també dels límits monàrquics, en un ambient de guerres internacionals i en un context general que ens fa parlar d'«economia de pillatge» i en el context particular de les guerres religioses, els fronterers catalans i occitans mantingueren, durant molts segles, relacions molt estretes. Podien ser de caire econòmic i comercial, cultural i lingüístic, i més generalment humà, de tal manera que no ens sembla pas exagerat parlar d'una vertadera comunitat humana que abraçaria un vast territori que unia el nord i el sud dels Pirineus.

Una comunitat cultural

La llengua és un element clau de les relacions que varen tenir els catalans i els occitans. Des de la fi del segle XIX, amb l'afluïment de les relacions de proximitat i la progressió de les llengües d'estat, els Pirineus han esdevingut, a poc a poc, una frontera lingüística entre un occità i un català, ja que els idiomes que parlen s'han considerat llengües diferents, afirmació que varen manifestar els signataris del text aparegut a *La Veu de Catalunya* del 8 de maig de 1934: «El català i la llengua d'oc són dues llengües diferents, constitueixen dos grups lingüístics a part.» Les coses eren clares per a aquests catalanistes dels anys 1930 que necessitaven que el català s'independitzés en un moment important de la història política de Catalunya. Però, malgrat això, encara existeix una comunitat lingüística forta entre l'occità i el català, que, possiblement, presenten les similituds més grans que hi hagi entre dues llengües romàniques. A l'època moderna, en néixer els estats monàrquics potents que construïen unes fronteres més fortes trencant les relacions humanes, tenim testimoniatges clars de la comunitat lingüística occitanocatalana. A tall d'exemples, en retindrem alguns de diferents procedències.

Quan, en 1579, el virrei de Catalunya deia, parlant dels soldats de Perpinyà, que no se'n fiava perquè hi havia, segons afirmava, una mescla entre catalans «francesos i gascons» que parlaven català de la mateixa manera, veiem la vertadera proximitat lingüística i humana que unia les poblacions de cada banda de la frontera. Alguns escriptors espanyols dels segles XVII i XVIII ho van testimoniar, com Francisco de Cepeda quan escrivia en 1643 que la llengua catalana era molt semblant a la llemosina dels llenguadocians. Igualment, un segle més tard, en 1752, Pedro Murillo Velarde notava, a la seva *Geografía histórica*, que els catalans usaven la llengua llemosina, i en 1791, Pascual Ramón Gutiérrez de la Haceria precisava el mateix a *Descripción general de la Europa y particular de sus Estados y Cortes*.

Els viatgers anglesos del segle xviii van dir coses semblants, com Richard Twiss, que en 1772 escriu que el català és «un estrany dialecte semblant al llemosí». Per la seva part, Henry Swinburne, parlant dels valencians i dels catalans en 1775, escrivia que «llur llengua no és pas entesa pels espanyols; és un dialecte de l'antic llemosí, una mena de gascó», i John Talbot Dillon, trobant-se a l'Horta de València en 1778, explicava que «la llengua d'aquest país és un dialecte del provençal». Arthur Young, passant pel Maresme en 1787, notava que al Llenguadoc i a Catalunya es parlava una mateixa llengua, la llengua de tot el sud del reialme de França. Cal esperar fins a molt tard, al segle xix, per a trobar notacions similars dels viatgers vinguts de França. Podem citar Charles Davillier, que, essent al País Valencià durant els anys 1860, escrivia que el valencià era nascut de l'antiga llengua llemosina. Antoine de Latour, un llemosí a València en 1877, considerava que el poble valencià encara parlava la llengua llemosina, mentre que el provençal Màrius Bernard, també present al País Valencià cap a 1880, pensava que la gent del país parlava un «collateral corromput del nostre provençal, germà aspre de la nostra llengua d'oc», és a dir, una forma de llengua occitana.

Tots aquests testimoniatges indiquen una mateixa cosa: valencians, catalans, llenguadocians, gascons, llemosins, provençals, tots parlaven formes de la mateixa llengua. I, de ben segur, no és per casualitat, sinó, com ho explicava Talbot Dillon, perquè totes aquestes terres foren les dels trobadors, o sigui, que totes eren hereves d'una unitat cultural coneguda des de l'edat mitjana. A Catalunya, el sentiment de la unitat lingüística no havia desaparegut i encara continuava viu al segle xviii. Recordem el cas del canonge Antoni de Bastero i Lledó (aprox. 1675-1737) que, recurrent les terres occitanes, tornà amb dades lingüístiques de diferents parlars que il·lustraven tot el que acabem d'esmentar.³¹ Així, en una lletra escrita a Roma el juliol de 1723, Bastero explicava que la llengua provençal (ço és, l'occità) era «la mateixa que la nostra catalana o llemosina».

Els privilegis comercials

Els intercanvis comercials a través de la frontera política dels Pirineus es beneficiaven d'una sèrie de tractats i privilegis. A tall d'il·lustració, esmentem l'«Índex dels privilegis» d'Andorra,³² que explicava que els andorrans gaudien del privilegi de comerciar amb França, encara que fos en temps de guerres contra Espanya, i que podien extraure'n tot el necessitaven (blat, pa, llegums, vi, oli, bous, ovelles, carn, etc.) per al manteniment de les valls sense pagar cap dret.

De la mateixa manera, la Cerdanya i el comtat de Foix comerciaven en temps de guerra, com ho assenyalava el *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà* quan precisa que, l'any 1543, es feu comerç entre el comtat de Cerdanya i Capcir amb el de Foix i Donasà, malgrat haver-hi una guerra entre França i Espanya, cosa que passà igualment en 1554.³³ Aquest privilegi fou confirmat als habitants de

la vila d'Acs, de Merens i del Donasà en 1595 pel comte de Foix i rei de Navarra, igualment rei de França (Enric IV).³⁴

El *Manual Digest* de 1748 també precisava que les paròquies andorranes de Canillo i Ordino tenien la facultat d'enviar sis diputats cada any a jurar la pau (dita «vulgarment las Paisseries») amb altres universitats del comtat de Foix.³⁵ Aquest extracte esmenta les patzeries o lligues i patzeries, tractats que unien unes valls o un grup de valls i que s'havien de confirmar o renovar periòdicament. Permetien a les valls mantenir relacions fins i tot en temps de guerra entre les monarquies, fent-les més o menys neutres.³⁶ L'expressió «lligues i patzeries», catalanització de l'occità *ligas e patzariás* o *patzerias*, insisteix en els dos aspectes dels tractats, és a dir, l'aliança (*ligas*) i la pau (*patzerias* de l'occità, *patz*: pau). Tres components definien aquests tractats: la part pastoral, la part comercial (llibertat de comerç) i l'ajornament de les guerres. A partir del segle xvi, les lligues i patzeries toparen amb la naixença de la gran diplomàcia europea i dels grans estats que es disputaven la frontera. D'aquests tractats, en podem distingir dos grans tipus: els bilaterals, com els que lligaven una paròquia andorrana amb una del comtat de Foix, i els que unien diverses valls, el més important dels quals fou signat el 22 d'abril de 1513 al Pla d'Arrem³⁷ (Comenge, a la frontera de la Vall d'Aran), creant un districte d'uns 10.000 km². S'hi reuniren els representants de més de vint valls occitanes, catalanes i aragoneses per a signar un tractat en el qual s'han de subratllar les clàusules comercials i d'ajornament de les guerres.³⁸

Les relacions comercials

Els tractats que acabem de presentar permetien que es fes un comerç més o menys intens a través de la frontera política. Alguns productes arribaven de lluny i, un cop passada la ratlla, continuaven un llarg recorregut, mentre que d'altres formaven part d'un comerç de proximitat; per exemple, el que necessitaven les altes valls pirinenques, o els pobles fronterers, per a viure. En sentit sud-nord, els productes es resumien a la trilogia ibèrica (llana, sal i oli) i uns pocs productes més, com ara els cavalls (objecte de contraban cap al regne de França), els productes alimentaris de proximitat (mantega, formatges) o el ferro pirinenc (des d'Andorra i des de la Cerdanya cap al País de Foix, d'on es comercialitzava en direcció a Tolosa de Llenguadoc o al port de Narbona, per exemple). La llana tenia una gran rellevància per a les manufactures de cordellat de les petites viles del nord dels Pirineus i del Llenguadoc.

El comerç de la sal catalana era una activitat antiga als Pirineus que es beneficiava de privilegis com els atorgats pels comtes de Foix a l'edat mitjana. Un memorial de 1680 sobre les relacions transpirinenques i les lligues i patzeries al País de Foix³⁹ diu clarament que la gent no podia prescindir de la sal de Cardona per al manteniment del bestiar que tenia atesa la seva qualitat, considerada molt superior a la del Mediterrani i la de l'Atlàntic. La sal de Cardona entrava amb rècules de mules pel port de Pi-

morent i per Andorra, i, sovint, seguia el recorregut cap al nord, fins a Tolosa i el Llenguadoc... de contraban. A Comenge i Coserans hi entrava sal de Llavorsí i de Gerri de la Sal. Quan, en 1660, la monarquia francesa va crear la imposició de la gabella de la sal a la nova província de Rosselló, immediatament el comerç legal de la sal de Cardona cap al Rosselló es va convertir en comerç il·legal. Veiem com una decisió política repercuteix a les xarxes comercials: el Tractat dels Pirineus significà un canvi estructural per al comerç transpirinenc.

La llana, l'oli o la sal servien molt sovint de moneda en els casos de manlleus i préstecs o, encara més sovint, per a pagar muls, egües o poltres. Així, és a canvi de 12,25 quintars de llana bruta que el traginer de Llivia Joan Anglès comprà, a la vila d'Acs el maig del 1641, tres muls i una egua.⁴⁰ En un altre moment, és amb oli que un mercader alvernès instal·lat a Puigcerdà prometé de pagar el mul que acabava de comprar.⁴¹ A més, l'oli era també comprat al País de Foix pels mercaders bearnesos que hi anaven a vendre les seves capes de pastors destinades al mercat català.

En el sentit nord-sud, teles, teixits, capes de pastor, peixos i grans es destinaven, primer de tot, a les altes terres, i després seguien el camí fins a la Catalunya interior. Les mules eren un objecte importantíssim del comerç que havia creat una xarxa entre les terres del massís central del regne de França (on naixia) i la península Ibèrica (on s'havia desenvolupat un mercat); algunes valls dels Pirineus (com ara la Vall d'Aran o, més tard, Andorra) es van especialitzar en la seva recia i el seu negoci. Catalans, andorrans i aragonesos anaven a comprar a les fires pirinenques, però algunes vegades anaven directament a prop dels centres productors, en especial a Rodés, on tenia lloc una important fira de muls a la qual acudia gent de la monarquia hispànica i d'una gran part del regne de França.⁴²

Les capes bearneses eren un altre producte rellevant del comerç. Produïdes a l'est bearnès i comercialitzades pels mercaders de la petita vila de Pontac, alimentaven un corrent comercial que continuava i recorria el nord dels Pirineus, d'oest a est, almenys fins a Narbona. Unes vies terrestres cap a Catalunya i Andorra passaven per la Vall d'Aran i l'alt comtat de Foix, on la gent de Pontac les venia a mercaders locals que les tornaven a vendre, a l'engròs, a intermediaris instal·lats a Andorra i a Catalunya. La venda de capes formava un sistema de circulació de mercaderies més complet, ja que els mercaders bearnesos se les podien fer pagar amb llana, oli d'oliva, cordellats o cavalls. A la part més oriental dels Pirineus catalans, a les duanes conflentines de Vinçà i Millars, passaven mercaders bearnesos i traginers que transportaven capes cap a Girona.⁴³

També hem d'esmentar, per la seva importància, el comerç de congre, bacallà, sardines i arengades a càrrec dels mercaders de Tolosa de Llenguadoc, a través de la vall de l'Arieja, cap a Andorra i Catalunya. S'hi afegien molts altres productes i objectes que trobem en algun procés judicial o que esmenten les visites del General: cartes, barrets

de tota mena, cuiro, coure, plom, espècies, sucre, tabac, pastell, pintes, mitges, agulles, ganivets, claus, pales, esquelles, ganxos, recipients, etc. Tots aquests productes alimentaven les botigues que els mercaders occitans emigrants, que eren els veritables actors d'aquest comerç, tenien a Andorra i a Catalunya.

L'emigració occitana a Catalunya

Segons un document espanyol, en 1536, més de la meitat de la població de Perpinyà provenia del reialme de França;⁴⁴ en 1542 eren considerats útils per a l'economia rossellonesa.⁴⁵ De la mateixa manera, la Inquisició estimava en 1572 que la major part de la població de la Seu d'Urgell la formaven les famílies vingudes de França.⁴⁶ És possible que tots aquests testimonis exagerin la presència «francesa», ço és, occitana, però el problema no era pas recent, ja que a les Corts de Montsó de 1510 a tots aquests «francesos» se'ls va prohibir portar ballestes o qualsevol arma per tot el Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya, excepte un bastó o un ganivet espuntat.⁴⁷ Aquesta emigració ha suscitat una gran quantitat d'investigacions d'àmbit local o comarcal⁴⁸ i uns quants treballs més generals entre els quals l'estudi pioner de Jordi Nadal i Emili Giralt publicat a París el 1960.⁴⁹ És molt difícil tenir una idea quantitativa d'aquests emigrants. Gràcies a la llista dels «francesos» de la costa catalana de 1637, establerta per les autoritats monàrquiques arran de la declaració de guerra de França a Espanya en 1635, en podem tenir un retrat en un moment precís. Primer de tot, més del 99 % d'aquests «francesos» provenien de les terres occitanes, fet que, segons el que hem explicat més amunt, en devia facilitar la integració. D'altra banda, una mica més de la meitat (53,50 %) eren oriünds d'un dels bisbats que s'estenien als peus dels Pirineus, de Baiona, a l'oest, a Alet, a l'est; la diòcesi de Comenge, per si sola, fornava el 20 % de tots els emigrants; un 16 % arribava de l'Alvèrnia i del Llemosí. Els altres es repartien entre algunes altres diòcesis llenguadocianes, algunes vegades provençals i delfineses.

Els oficis que exercien són una bona mostra de llur inserció social i econòmica. Un 58 % s'ocupava en l'agricultura (45 %) i la ramaderia (13 %), molt sovint com a jornalers i pastors, o sigui, les tasques menys qualificades. En canvi, sols un 17 % feia d'artesà, sobretot de la fusta i de la construcció, activitats que apareixien com unes especialitats típiques dels llemosins i els alvernesos,⁵⁰ dels quals també n'hi havia (25 %) en l'agricultura; pocs pirinencs i aquitans feien de menestrals (4 a 6 %). Les activitats comercials eren molt minoritàries, però monopolitzades pels alvernesos i els llemosins, per als quals representaven una mena d'identitat respecte als altres emigrants. En la frontera de l'artesania i del comerç, l'Alvèrnia enviava una bona colla de calderers que s'instal·laven en les viles i els pobles de Catalunya. D'Alvèrnia i el Llemosí fins a Catalunya, s'animaven una xarxa comercial i un espai transfronterer. El que ens sembla més rellevant és que les altes terres llemosines i alverneses proveïen la Catalunya pirinenca i occidental de mercaders que hi tenien botigues i

que es movien entre el nord i el sud, creuant continuadament la frontera política. En aquest eix, sobretot a Tolosa de Llenguadoc, però també en les petites viles pirinenques, els emigrants hi anaven a abastar-se, com si aquests llocs fessin de centres de proveïment per a una part de Catalunya, almenys de la part occidental i pirinenca.⁵¹

Tot demostra que, malgrat la frontera política, existien, almenys als segles xvi i xvii, unes relacions comercials i més generalment humanes entre el nord i el sud de la ratlla. Els homes es desplaçaven, algunes vegades carregats de mercaderies. L'activitat comercial, que alimentava un corrent d'emigració propi, disposava d'uns privilegis que la facilitaven. També s'haurien pogut esmentar les relacions de proximitat molts fortes suscitées pels pelegrinatges o, en un àmbit diferent, el paper de les universitats occitanes —especialment la de Tolosa de Llenguadoc— com a centres de formació dels estudiants catalans.⁵² Però, aquestes relacions no patiren directament o indirectament les polítiques de les monarquies?

DE LA COMUNICACIÓ A LA DIVISIÓ: LA CONSTRUCCIÓ D'UNA FRONTERA LINEAL (SEGLES XVI-XVIII)

La situació presentada en la primera part, és a dir, un context de violències locals a la frontera, caracteritzat per les ràtzies i les incursions entre valls i pobles fronterers i exacerbats per les guerres internacionals, tingué com a conseqüència una més gran intervenció dels estats monàrquics, que s'afirmaven i necessitaven que llurs fronteres fossin controlades i, si de cas, tancades. El control dels estats ocasionà el reforçament d'una frontera política que les poblacions intentaven ignorar, però que havien de conèixer. Com les guerres del segle xvii i la política de Lluís XIV, afectaren les relacions frontereres? La pau del segle xviii fou favorable a aquestes relacions?

Un procés de reforçament al segle xvi

Els problemes fronterers i la voluntat de control tingueren repercussions sobre les jurisdiccions, sobre el paper donat a la Inquisició i sobre la redefinició de les diòcesis, a més de la lluita contra el port de les armes i el bandolerisme vistos com a símptomes del no control per les monarquies, si no de la seva impotència a fer respectar la seva sobirania.

A la segona meitat del segle xvi, la defensa de la frontera no era pas una cosa nova, però la por del protestantisme empenyé Felip II a fortificar-se encara més. Coneixem especialment la preocupació que van representar per als Àustria els dos passos més oberts cap a Catalunya que eren la Vall d'Aran, a l'oest, i el Rosselló, a l'est. Ambdues zones van ser objecte d'una atenció especial que significà dotar-les de més efectius militars i més armes i fer-hi obres de renovació o construccions de defensa. A la fortalesa aranesa de Castell-lléu, el monarca havia demanat en 1588 que s'hi fessin reparacions i que els armaments hi

fossin reforçats. Així, per exemple, quatre peces d'artilleria foren aportades des de Barcelona i, l'agost de 1589, les obres a les fortificacions semblaren acabades. Però, segurament, tot això no bastava, ja que, des de 1596, el governador i el Consell General reclamaren que es fessin més reparacions i en 1598, arran de les invasions dites «luteranes», demanaren més armes. Dit això, no cal pensar que la voluntat reial sempre es duia a terme: mentre que en 1594, Felip II demanava que hi hagués quaranta soldats dins la fortalesa aranesa, n'hi havia trenta-quatre en 1598, vint-i-cinc en 1613 i divuit en 1622.⁵³ És obvi que, si hi havia una voluntat reial clarament definida, topava amb la realitat dels recursos i de les situacions locals. Els representants monàrquics en tenien plena consciència si recordem el que evocava el virrei de Catalunya en 1579, quan escrivia que no podia refiar-se dels soldats catalans de Perpinyà —segons ell, mesclats amb «francesos» que parlaven la llengua com els autòctons— per a protegir el Rosselló. És per això que, en 1572, el lloctinent dels comtats havia intentat prescindir dels soldats i els oficials catalans, percebuts molt negativament per a la defensa del territori en nom de la monarquia.⁵⁴

Un dels retrets fets als catalans de Perpinyà o als aranesos era llur probable connexió amb el bandolerisme, la repressió del qual fou una línia d'actuació fonamental del poder reial que, d'aquesta manera, també es reforçava. La lluita contra els bandolers prengué diversos camins; el més important, a més de la lluita armada directa contra les quadrilles, fou la voluntat de prohibir, o almenys restringir, el port i l'ús de les armes. Per exemple, en 1560, el virrei de Catalunya prohibí els arcabussos i els pedrenyals; en 1575, el seu successor precisava la longitud de les armes autoritzades; en 1585, les Corts de Montsó prohibien les armes curtes de més fàcil dissimulació, i les de 1599 ho feien dels pedrenyals, fet que provocà l'oposició dels cavallers. Així, en 1603, el virrei hagué de tornar a publicar les prohibicions decidides, que anirien concernint els pedrenyals curts de menys de tres o quatre pams que s'amagaven més fàcilment sota els vestits, com ho promulgà la pragmàtica de 1612 del virrei marquès d'Almazán.⁵⁵

A tot arreu, la possessió i la potencial utilització de les armes de foc conduïren a prendre mesures per tal d'assegurar la seguretat pública. A Andorra, unes ordinacions de la Cort de Justícia de les valls dels anys 1580 prohibiren les reunions de gent armada de qualsevol arma (llances, alabardes, ballestes, arcabussos, escopetes, pedrenyals, pistolets).⁵⁶ De la mateixa manera, a la Vall d'Aran, les *Ordinacions* reials publicades en 1616 prohibiren, per als pobles i les viles de la vall, el port de les armes carregades de dia i de nit sota pena d'una multa i deu anys d'exili o galera per als recidivistes.⁵⁷ A més a més, les universitats també publicaven les seves pròpies ordinacions quant a l'ús de les armes, com ho van fer en 1588 la parròquia andorrana de Sant Julià de Lòria o, en 1610, els llocs aranesos de Salardú i Tredòs, que decidiren que quan els homes acudissin al Consell de la comunitat deixessin totes les armes a «deu passos lluny al consell» per a evitar tot pro-

blema. A Sant Julià de Lòria es demanava que ningú pogués ni gosés tirar amb pedrenyal o qualsevol altra arma des del campanar, fet que deixa entendre com era la situació aleshores.

D'altra banda, les autoritats virregnals van adoptar amb un cert èxit els perdons i les remissions de bandolers, o sigui, llur incorporació als exèrcits reials amb els caps de bàndols com a capitans de *tercios* espanyols servint generalment a l'exterior.⁵⁸ Com assenyalava Xavier Torres, la participació, que hem esmentat al començament, de bandolers catalans —i de senyors— en les guerres de religió franceses (per exemple, els setges de Montalbà o de Montpeller) podia ser una conseqüència d'aquesta política de recuperació de les quadrilles de bandolers. La repressió de les Germanies valencianes i, més tard, la de la revolta dels moriscos del regne de Granada de 1568 també tingueren l'ajut de bandolers catalans mobilitzats al servei de la monarquia.⁵⁹ A la Vall d'Aran, un decret del 28 de juny de 1636 perdonà vint-i-quatre persones de la banda de Pere Amorós de Miquel acusades d'haver assassinat el governador reial. La remissió fou obtinguda amb la condició que Amorós llevés, com a capità, una companyia que aplegués els delinqüents aranesos; en 1638, quaranta-set homes formaven aquesta tropa que s'incorporà al *tercio* que Olivares destinava a Hondarribia.⁶⁰

Com un altre mitjà, Felip II promogué la modificació de la geografia de les diòcesis per a controlar-les millor i protegir-les de la contagió protestant, amb una dificultat afegida a l'Aran: la no coincidència de les fronteres política i religiosa. Coneixem la creació de la diòcesi de Barbastre a Aragó en 1571, que amputà el bisbat de Lleida de tota una franja occidental aragonesa, i la de la diòcesi de Solsona en 1593. A un altre nivell, la diòcesi d'Elna fou desvinculada de l'arquebisbat de Narbona per ser incorporada al de Tarragona en 1563-1564, un cop acabat el Concili de Trento.⁶¹ Pel que fa a la Vall d'Aran, cap de les diverses temptatives d'incorporació a la diòcesi d'Urgell no reeixí, ni la de 1565 ni la de 1570.⁶² Tampoc no oblidem la pretensió del tribunal de la Inquisició de Barcelona de tenir jurisdicció a Andorra i a l'Aran, que sempre la van rebutjar.⁶³

Les guerres del segle XVII i les seves conseqüències frontereres

La Guerra de Trenta Anys i el seu prolongament fins al Tractat dels Pirineus tingueren una doble conseqüència sobre la frontera catalana. La primera és que permeteren a les monarquies conèixer millor el territori gràcies a la presència directa dels soldats, que necessitaven un millor coneixement del terreny per a desplaçar-se. La segona, ben coneguda, fou el nou traçat de la línia-frontera més al sud a partir de 1659. El procés començat es continuà amb les guerres de la segona meitat del segle i amb la Guerra de Successió d'Espanya als primers anys del segle següent: a cada moment, és evident que la presència monàrquica a la frontera es feu molt més forta i més físicament visible.

L'article 42 del Tractat dels Pirineus signat el 7 de novembre de 1659 precisava, en la versió espanyola, que «els

munts Pirineus, que comunament han estat sempre tinguts per divisió de les Espanyes y de les Gàl·lies, siguin també d'ara endavant la divisió dels mateixos reialmes», mentre que la versió francesa deia que «els munts Pirineus, que antigament han dividit les Gàl·lies de les Espanyes, també marcaran ara la divisió des dels dos mateixos reialmes». A partir d'aquí, les discussions podien començar per saber per on passaven exactament aquests munts Pirineus! En realitat, si el tractat definia la frontera política entre les dues monarquies usant un criteri històric (antic límit entre Espanyes i Gàl·lies) i un altre de geogràfic (la muntanya pirinenca que va fer parlar de «frontera natural»), el resultat creà més problemes fins i tot després de les negociacions dutes a terme a Ceret el 1660 entre els representants del rei de França i del monarca hispànic. A més a més, sembla que la frontera fixada en 1659-1660 no era pas considerada definitiva pels francesos (no parlem dels espanyols) si ens fixem en les temptatives d'intercanvi del Rosselló i la Cerdanya contra els Països Baixos que van formular mantes vegades entre 1668 i 1677.⁶⁴ Aquests afers ensenyen que França no volia fer coincidir la frontera estatal amb la carena pirinenca vista com a «frontera natural» a qualsevol preu, sinó que intentava obtenir els Països Baixos —que l'interessaven més des d'un punt de vista geopolític i geoestratègic— contra la nova província conquistada.

D'altra banda, referint-se a la suposada teoria de les fronteres naturals, el Tractat dels Pirineus mantenia una anomalia —la Vall d'Aran, al nord dels Pirineus, però deixada dins la monarquia hispànica— i en creava una altra —la Cerdanya dels trenta-tres pobles annexionats—. En efecte, aquest tros de la Cerdanya, part de la conca del Segre, es troba al vessant sud de la muntanya, però, d'ara endavant, incorporat a França com a part de la província de Rosselló.⁶⁵ Encara més, com la Vall d'Aran «hispànica», formava part d'una diòcesi el bisbe de la qual residia al reialme de França; la Cerdanya cedida al rei cristianísim continuava pertanyent a la diòcesi de la Seu d'Urgell, fet que creà unes fronteres divergents i en resultaren problemes jurisdiccionals que podem il·lustrar amb un exemple citat per Alícia Marcet.⁶⁶

A Palau de Cerdanya, poble cedit a França, el bisbe d'Urgell va nomenar com a rector de la parròquia Rafel Prada, cerdà, però oriünd de Llivia, ara sota domini espanyol. Així, en 1666, les autoritats franceses es queixaren d'aquest nomenament, ja que consideraren Prada un estranger que no podia exercir el seu sacerdoci. D'una manera ben clara, veiem com un tractat entre estats té conseqüències locals quasi immediates sobre la vida de cada dia dels pobles i de la gent. Malgrat això, estudiant la geografia matrimonial cerdana dels segles XVII i XVIII, Marc Conesa demostra que les relacions matrimonials continuaren igual que abans del Tractat dels Pirineus, és a dir, que la frontera política no trencà les relacions humanes de la conca cerdana.⁶⁷ Amb tot, no estranya gens que a les conferències de Figueres (1666-1668) el ministre francès Louvois promogués un acord amb el qual el bisbe de Co-

menge hauria lliurat la Vall d'Aran al bisbe d'Urgell a condició que la intercanviés amb la Cerdanya, que passaria a la diòcesi d'Alet.⁶⁸ Un projecte com aquest intercanvi de jurisdicció eclesiàstica entre la Cerdanya i l'Aran s'esmentà encara en 1785,⁶⁹ però sense èxit, ja que calgué esperar el Concordat de 1801 entre Bonaparte i el papa Pius VII perquè les jurisdiccions estatals i eclesiàstiques coincidissin entre França i Espanya. Aquest llarg episodi, entre 1659 i 1801, ensenya bé, al nostre entendre, que no era pas la juxtaposició d'una frontera política i una de «natural» allò que cercaven les monarquies, sinó la coincidència de les diferents jurisdiccions —per tal d'evitar tota ambigüitat que pogués ser favorable a les poblacions locals— i crear una vertadera línia de fronteres convergents que esdevinguessin una frontera-línia que substituís una zona de fronteres, un espai fronterer. Dit d'una altra manera, els Pirineus deixarien de ser una marca fronterera per a esdevenir una línia de separació.

En efecte, durant molt de temps, el mot «frontera» designava una zona més o menys ampla, una mena de marca perifèrica mal controlada pels centres polítics estatals allunyats.⁷⁰ Els llargs períodes de guerres del segle xvii i del començament del xviii van permetre que es conegués molt millor la topografia dels Pirineus, particularment els colls, els camins, els passos, etc., per on havien de passar les tropes en campanya i per on es podien abastar. Així, es multiplicaren els memorials que descrivien el terreny, i la cartografia feu progressos importants. A més, les fortificacions de la frontera degudes a Vauban després del Tractat de 1659, com ara les obres a Perpinyà o a Vilafranca de Conflent, les muralles de Prats de Molló, el fort d'Arles i algunes altres, a més de la simbòlica construcció entre 1681 i 1691 de la fortalesa de Montlluís per a vigilar el pas entre la Cerdanya i Conflent-Rosselló,⁷¹ materialitzaren la frontera que esdevenia clarament visible per a les poblacions locals. Com escrigué Daniel Nordman, les guerres van deixar dues herències: la de pedra (les fortificacions) i la de paper (els mapes), proves materials de la construcció d'una frontera lineal.⁷² La conseqüència fou profunda en els esperits: els fronterers hagueren d'interioritzar l'existència d'una frontera estatal que, molt sovint, rompia antigues solidaritats. Així, les poblacions frontereres, fins i tot algunes vegades separades per un nou traçat del límit polític, hagueren d'identificar-se respecte als estats creant una vertadera frontera mental. No cal menystenir el paper que jugaren, al segle xvi, les guerres de religió en un procés que, al nostre parer, la segona meitat del segle xvii accelerà.⁷³ A més, a la Catalunya principatina, les guerres de la fi del segle xvii i el continuat pas de les tropes franceses accentuaren la francofòbia.⁷⁴ No estranya que els francesos fossin generalment rebutjats tot just començada la Guerra de Successió d'Espanya. La política de Lluís XIV d'afavorir la fortificació de la nova frontera, la seva militarització i la instal·lació de soldats seus permeteren que es consolidés la seva autoritat i que se'l reconegués, mentre que, ja ho sabem, els rossellonesos no acceptaren sense reaccionar els canvis de sobirania de 1659. Amb tot, la

Guerra de Successió d'Espanya acabà un llarg procés que conduí a distanciar els vincles pluriseculars entre el Rosselló i el Principat, entre Comenge-Coserans i Aran, entre comtat de Foix i Andorra i Pallars. Si els catalans del Principat desenvoluparen la francofòbia, als comtats nord-catalans, la Guerra de Successió i la de la Quàdruple Aliança contribuïren, segons les paraules de Ramon Sala, «a donar al Rosselló una imatge molt negativa dels veïns del Principat», de tal manera que «el patriotisme local i la frontera creen una separació entre les dues Catalunyes».⁷⁵

La distanciació del segle xviii

El segle xviii, començant per la Guerra de Successió d'Espanya, introduí un canvi important i accelerà l'evolució cap al declivi de les relacions transfrontereres, en especial dels tractats comercials. Les suspensions dels privilegis comercials foren utilitzades com a arma de guerra —eficaç, a més a més— pels estats, circumstància que assenyala una potent intromissió d'aquests estats monàrquics en un àmbit en què les valls tenien fins aleshores el protagonisme principal. Podem dir que els convenis transfronterers esdevingueren fets locals, tolerats si no qüestionaven els interessos dels reialmes que, ara, controlaven millor cada costat de la frontera política. Així, els reis no tenien pressa a confirmar els privilegis duaners dels fronterers, com passà amb l'Aran, on encara en 1756 els privilegis no eren reconeguts pel sobirà francès. De la mateixa manera, una carta enviada pels còsols de Sèish (Coserans) als de Salardú (Aran) el 24 de juliol de 1767 indica que els habitants confirmaren les lligues i patzeries sols en 1744 i 1763, mentre que, normalment, s'havia de fer cada any.⁷⁶ Entenem que tot això obstaculitzava el comerç entre les valls i els pobles veïns en detriment dels antics convenis de lligues i patzeries, però significa que les coses havien canviat.

Al segle xviii, el comerç transpirinenc segurament continuava essent important, encara que manquen estudis concrets sobre aquesta activitat. Però ja no era una necessitat vital i, a poc a poc, els nord-pirinencs del regne de França es giraren cap a les planes i, per consegüent, cap al mercat interior francès. La construcció d'una nova xarxa de carreteres il·lustrà la voluntat de les autoritats reials franceses d'orientar els intercanvis comercials dels Pirineus cap al mercat francès. La intenció era desenclavar les valls, ço és, relligar-les a les capitals regionals i, d'aquí, al centre polític de la monarquia. Aquesta voluntat fou un cop molt dur per a les relacions comercials transpiriniques, ja que, des d'aleshores, amb aquestes noves carreteres resultaria més fàcil comerciar amb la plana que fer servir els vells camins de muls que creuaven la muntanya. Hem d'afegir-hi, d'altra banda, els efectes del proteccionisme espanyol, que fomentava el desenvolupament de la producció i del mercat interiors. Tot contribuïa a fer que les relacions comercials s'orientessin cap a les planes i les grans ciutats i que, finalment, els veïns fronterers es desvinculessin. Així, a poc a poc, el contingut dels tractats es reduí als acords pastorals i perdé el seu significat més po-

lític contingut en les clàusules d'ajornament de les guerres.⁷⁷ Paradoxalment, l'absència de guerra als Pirineus a partir dels anys 1720 feu oblidar les antigues obligacions... i les antigues relacions i solidaritats disminuir cada vegada més. En aquest sentit, el cas aranès, malgrat la seva situació geopolítica particular,⁷⁸ il·lustra l'evolució general de les xarxes comercials; com escrigué Maria Àngels Sanllehy: «L'àrea d'atracció dels mercaders de la Val d'Aran s'estenia en direcció nord i sud. En l'època moderna hi va haver una tendència progressiva a la vinculació amb el mercat sud. Mentre que al segle XVII els blats procedien del nord, al XVIII procedien del sud.»⁷⁹

Des d'un altre punt de vista, les guerres de la Revolució Francesa i de l'Imperi no contribuïren a tornar a aproximar les poblacions frontereres de la mateixa manera que durant les guerres precedents. La frontera, amb les actuacions dels miquelets (com abans dels bandolers), tornà a ser una zona insegura i quan, en 1793-1794, les tropes revolucionàries ocuparen Puigcerdà, Bellver de Cerdanya i la Seu d'Urgell o entraren a l'Empordà, l'enemic tornà a ser «francès» com uns dos segles abans. La frontera mental en sortí encara més reforçada.

Viure a la frontera significà estar exposat als perills de la guerra en una època en què els conflictes bèl·lics se succeïen sense parar. La guerra formava part, d'una certa manera, de les condicions de vida dels fronterers —i, més generalment, d'una part significativa de la població moderna—, però era la pau allò que la gent intentava mantenir per a viure, com deien, en pau i «com a bons veïns».⁸⁰ Així, tan bon punt hi havia una alerta militar, desplegaven una gran energia per a confirmar els acords de pau entre valls o, si era el cas, per a impedir que les monarquies els suspenguessin. Una gran part de l'activitat econòmica dels fronterers depenia del manteniment de relacions pacífiques, fos el pastoralisme o el comerç.

Si, a la frontera, l'interès general era la pau i viure «com a bons veïns», la realitat podia ser una mica diferent no sols per la irrupció de les guerres monàrquiques, sinó també per l'actuació local de bandes, de «senyors bandolers» o, senzillament, per les tensions pròpies entre un poble i un altre, entre una vall i una altra, per exemple, per a accedir als recursos naturals. És el cas de la lluita multiseccular per l'accés a les extenses herbes de la solana situada a la conca superior del riu Arieja, al vessant nord dels Pirineus. Aquestes pastures se les disputaren Merens (comtat de Foix) i Andorra sobretot a partir del segle XVII, quan els uns pensaven tenir uns drets que els altres creien que eren seus i en un context en què la ramaderia era una riquesa essencial i tenir herbes per a pasturar esdevenia una necessitat.⁸¹ Entrem ací dins el marc de les guerres pastorals i pageses en les quals la frontera política no hi tenia res a veure, però actuava com a protectora o, més aviat, com a justificació suplementària de les exaccions, una mena de «paravent de la violència».⁸² I si era en temps de guerra internacional, més encara: la guerra tenia l'avan-

tatge d'amagar els petits conflictes locals i convertir-los en fets més prestigiosos. Així, una certa consciència de la presència d'una frontera es feia manifesta a mesura que les monarquies s'afrontaven. En aquest sentit, com hi hem insistit, les guerres monàrquiques eren, cada vegada més, etapes essencials cap a l'aixecament d'una línia, si més no d'una barrera, entre poblacions que tenien relacions intenses i vincles forts.

No podem negligir que les relacions es basaven en un rerefons cultural i lingüístic que les facilitaven encara que els emigrants occitans a la Catalunya moderna poguessin patir una estigmatització que no sempre els permetia una integració fàcil. És possible que la causa en sigui, primer, llur situació social i econòmica precària. Dit això, una part dels emigrants jugava un paper comercial destacat que, si no fossin les guerres, esborraria la frontera política que passaven continuadament. Tanmateix, s'havien de sotmetre a la frontera fiscal que, algunes vegades, intentaven evitar... En realitat, tots els privilegis comercials i els tractats de lligues i patzeries eren un element més que facilitava la comunicació. Però, no gensmenys, si mirem el que passava als segles XIX i XX, els Pirineus apareixen com una vertadera barrera interioritzada. És el resultat molt visible de la història política dels dos estats que van pretendre fer de la muntanya la seva frontera. Les guerres jugaren un paper decisiu en aquest procés, ajudant a la materialització de la línia fronterera i imposant-la a les poblacions que, de grat o per força, s'acabaren identificant —més o menys perfectament, és clar— amb l'estat que les incloïa. Les polítiques econòmiques i territorials (proteccionisme, construccions de carreteres...), els nacionalismes del segle XIX, l'escolarització i les dificultats de comunicació a conseqüència del desenvolupament del tren —i després dels cotxes— que substituïa els muls —que passaven pertot arreu— acabaren el procés de llarga durada de divisió a la frontera. L'obertura esperada de les fronteres europees podria tornar a intensificar les relacions, més enllà de la superficialitat del consum de massa?⁸³

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] L'article 36 dels costums de Perpinyà reconeixia aquest dret.
- [2] Michel BRUNET. *Le Roussillon, une société contre l'État (1780-1820)*. El Trabucaire, Perpinyà 1990, p. 473-474.
- [3] Document del Parlament de Tolosa de Llenguadoc publicat al *Bulletin de la Société Ariégeoise des Sciences, Lettres et Arts* (1893), p. 263-265.
- [4] Charles VASSAL-REIG. *La guerre en Roussillon sous Louis XIII (1635-1639)*. Éditions Occitania, París 1934, p. 101.
- [5] Joan Maria VIDAL I GUITART. *Història d'Andorra*. Antalbe, Barcelona 1984, p. 75.
- [6] Alain AYATS. *Les guerres de Josep de La Trinxeria (1637-1694). La guerre du sel et les autres*. El Trabucaire, Perpinyà 1997, p. 23 i 28-29.

- [7] Patrice POUJADE. *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*. Pyrègraph, Aspet 1998, p. 108-109.
- [8] Christian DESPLAT. *La guerre oubliée. Guerres paysannes dans les Pyrénées (xiie-xixe siècles)*. J. et D., Biarritz 1993, p. 49-50.
- [9] Maurice GOURDON. «Les tours à signaux ou tours de guets dans le haut-comté de Comminges». *Revue de Comminges* (1907 i 1908).
- [10] Són uns 45 km en línia recta i uns 55 km a peu. Ramon SALA. *Dieu, le roi et les hommes. Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*. El Trabucaire, Perpinyà 1996, p. 45-46.
- [11] Alguns dels casos esmentats a: Père FORCAUD. «Relation de la mission faite en 1642 en la vallée d'Aran». *Revue de Comminges* (1893); Bernard DRUÈNE. «Combats pour Castel Léon. Contribution à la chronique du Val d'Aran de 1642 à 1649». *Annales du Midi* (1959), p. 21-42; Bernard DRUÈNE. «Notes pour l'histoire de Vénasque». *Revue de Comminges* (1954), p. 115; Bernard DRUÈNE. «Une étude de géographie pyrénéenne au xviie siècle. Les "devis" de l'ingénieur Thierry, capitaine au régiment d'infanterie de Beauvais». *Revue de Comminges* (1950), p. 102 i 109; Núria SALES. *Els segles de la Decadència - Segles xvi-xviii*. Edicions 62, Barcelona 1989, p. 87.
- [12] Gilbert LARGUIER. «Fiscalité et institutions à Perpignan (xiie-xviiie siècle)». A: Louis ASSIER-ANDRIEU i Ramon SALA (ed.). *La ciutat i els poders*. PUP, Perpinyà 2000, p. 35-448. L'autor també precisa la importància de la contribució al finançament de les muralles de la vila per a crear el «ciudadà».
- [13] És el que demostra, per exemple, Christian DESPLAT. *La guerre oubliée...*, op. cit. Per a uns exemples catalans de violències entre valls, vegeu Xavier TORRES I SANS. *La vall de Torelló als segles xvi i xvii: una història de paraires i bandolers*. Eumo, Vic 1995. 190 p.
- [14] Claudine PAILHÈS. *D'or et de sang. Le xvie siècle ariègeois*. Arxiu Departamental de l'Arieja, Foix 1992, p. 115.
- [15] Citat per Xavier TORRES I SANS. *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Reial Acadèmia de les Bones Lletres i Quaderns Crema, Barcelona 1993, p. 161.
- [16] Alice MARCET. «Le Roussillon, un enjeu entre la France et l'Espagne (1462-1715)». A: Jean SAGNES (dir.). *Nouvelle histoire du Roussillon*. El Trabucaire, Perpinyà 1999, p. 163-169; Gilbert LARGUIER. «Dans l'Espagne du Siècle d'Or, sur les marges (1462-1659)». A: Jean SAGNES (dir.). *Nouvelle histoire...*, op. cit., p. 193-201.
- [17] Núria SALES. *Els segles de la Decadència...*, op. cit., p. 82-83.
- [18] Núria SALES. *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles xvi al xviii*. Empúries, Barcelona 1984, p. 63-64.
- [19] Guillaume de Joyeuse era lloctinent general de Llenguadoc i un ferotge opositor dels protestants.
- [20] Sobre aquest setge, vegeu Janine GARRISSON. «La "Genève française" (16e siècle)». A: *Histoire de Montauban*. Privat, Tolosa de Llenguadoc 1984, p. 110-117. L'autora esmenta «des mercenaires royaux envoyés par Philippe II».
- [21] Xavier TORRES I SANS. *Nyerros i cadells...*, op. cit., p. 150-152.
- [22] Trobarem una interessant mostra de les relacions entre les dues bandes a Lluís OBIOLS I PEREARNAU. «El bandolerisme a la Cerdanya: algunes precisions (1526-1593)». A: Àngels CASALS (ed.). *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*. Galerada, Cabrera de Mar 2012, en especial p. 187-197.
- [23] Lluís OBIOLS I PEREARNAU. *Lo niu dels bandolers de Catalunya. Els setges del castell d'Arsèguel (1588-1592)*. Salòria, la Seu d'Urgell 2012, p. 60.
- [24] Patrice POUJADE. *Une vallée frontière...*, op. cit., p. 118-119 i 126.
- [25] Membre de la petita noblesa local.
- [26] Sobre aquest tema, vegeu Pilar SÁNCHEZ. «La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo xvi». *Historia Social*, núm. 11 (tardor 1991), p. 3-22.
- [27] *Dietari de la Generalitat de Catalunya*. Vol. 2. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1990.
- [28] El 24 % eren catalans i el 21 % aragonesos.
- [29] Llista publicada per Lluís OBIOLS PEREARNAU. *Lo niu dels bandolers...*, op. cit., p. 92-94. El 24 % són tots aquells per als quals s'especifica «gascó» o «francès».
- [30] Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, llig. 98, 13/3/1598.
- [31] Vegeu August RAFANELL i Albert ROSSICH. «La langue occitane dans la Catalogne du xviiie siècle». *Lengas. Revue de Sociolinguistique*, núm. 48 (2000), p. 45-65.
- [32] Antoni FITER I ROSSELL. *Manual Digest de les Valls neutras de Andorra, 1748* (manuscrit), Consell General d'Andorra, 1987, f. 285 i 287.
- [33] Salvador GALCERAN VIGUÉ. *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*. Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona 1977, p. 40-41.
- [34] Felix PASQUIER. *Coutumes de la ville d'Ax sur Ariège, 1241-1391, 1676*. Veuve Pomiès, Foix 1888, art. 50 i 39; Claudine PAILHÈS. *Du Carlit au Crabère. Terres et hommes de frontière*. Archives Départementales, Conseil Général de l'Ariège, Foix 2000, p. 296-297.
- [35] «Índex dels privilegis, franquies y exempcions que gosan los habitants de las Valls de Andorra en las terras y dominis del Regne de Fransa». A: Antoni FITER I ROSSELL. *Manual Digest...*, op. cit., f. 285-288.
- [36] Se'n trobarà un resum a Patrici POJADA. «Realitats frontereres no estatals: les lligues i patzeries». A: Àngel CASALS (coord.). *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*. Galerada, Cabrera de Mar 2009, p. 141-163.
- [37] Un any i mig després, les valls pirinenques occidentals (bearneses i aragoneses) signaren un acord conegut amb el nom de Tractat de Canfranc.
- [38] El text del tractat, conservat a l'Arxiu del Parlament de Tolosa de Llenguadoc (Arxiu Departamental de l'Alta Garona, B 1920), és en occità; en trobem una versió catalana a l'Archiu Generau d'Aran [CGA c. IX-1625 (8c)] publicada a Pèir CÒTS E CASANHA. *Los derechos de paso, pastos y aguas entre Aran, Comenges y Coserans y su rela-*

- ción con los tratados de Lies i Patzeries*. Conselh Generau d'Aran, Viella 2003, p. 102-106.
- [39] Arxiu Departamental de l'Arieja, 1 J 87.
- [40] Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2311, me Ferriol, Ax, f. 313v (05/05/1641), 315 (07/05/1641) i 316 (07/05/1641), i 5 E 2390, me Tardieu, Ax, f. 846 (04/05/1641).
- [41] Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 10251, me Serda, Ax, f. 2614 (02/06/1650).
- [42] Sobre la fira de Rodés, vegeu Jacques BOUSQUET. *Enquête sur les commodités du Rouergue en 1552. Procès avec l'Agenais, le Quercy et le Périgord*. Privat, Tolosa de Llenguadoc 1969, p. 154-155; «Mémoire sur la Généralité de Montauban (1699)». *Revue de Comminges* (1886).
- [43] Eva SERRA i Maria Àngels SANLLEHY. «Comerç transpirinenc a Catalunya segons la documentació de la Generalitat de Catalunya (s. XVI-XVII)». A: Jean-Michel MINO-VEZ i Patrice POUJADE. *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées, XIIe-XIXe siècle / Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus (segles XIII-XIX)*. CNRS i Université de Toulouse-le Mirail, Tolosa de Llenguadoc 2005, p. 473-522.
- [44] «Esta villa está llena de franceses que son mucho más que los naturales», carta de F. de Beaumont a l'emperador (Perpinyà, 20/08/1536) citada per Fernand BRAUDEL. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. A. Colin, París reed. 1987, t. 1, p. 381.
- [45] William MONTER. «Els immigrants francesos i la Inquisició de Barcelona, 1550-1650». *L'Avenç*, núm. 120 (novembre 1988), p. 10.
- [46] William MONTER. «Els immigrants francesos...», *op. cit.*, p. 10.
- [47] *Constitucions de Catalunya*, llibre IX, Corts de Montsó, 1510.
- [48] No se'ls pot citar tots ni de bon tros. Esmentem, entre d'altres, a tall d'exemple, els noms d'investigadors com Valentí Gual, Jaume Codina, Joan Peytaví o Alexandra Capdevila.
- [49] Jordi NADAL i Emili GIRALT. *La population catalane de 1553 à 1717. L'émigration française et les autres facteurs de son développement*. SEVPEN, París 1960, 354 p.
- [50] Coneixem els mestres de cases i els serradors llemosins. Més del 22 % dels que provenien de les terres del massís central del reialme de França treballaven la fusta o feien de paletes.
- [51] Sobre això, vegeu Patrici POJADA. «Les xarxes comercials transpirinencs al segle XVII». A: Jaume DANTÍ (coord.). *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Rafael Dalmau, Barcelona 2012, p. 55-77.
- [52] Vegeu Patrick FERTÉ. «La Nation Hispanica en Toulouse: para una prosopografía de los estudiantes españoles en Toulouse en los siglos XVII y XVIII». *Historia de la Educación*, núm. 19 (2000), p. 373-412; Patrick FERTÉ. «Les étudiants catalans à l'université de Toulouse du XIIIe au XVIIIe siècle». A: *Aulas y saberes. Congreso internacional de historia de las universidades hispánicas*. Vol. 1. Universitat de València, València 2003, p. 397-414.
- [53] Patrice POUJADE. «La Vall d'Aran i les fronteres al segle XVI». *Afers*, núm. 29 (1998), p. 139-156. De l'altra banda de la frontera, al castell de Castilhon (Coserans) hi havia, en 1674, sis soldats, mentre que se n'esperaven vint-i-cinc (Guillaume GÉRAUD PARRACHA. *Histoire du pays de Couserans*. Sent Gironç 1994, p. 59).
- [54] Miquel PÉREZ LATRE. «Frontera militar i poder municipal a Perpinyà (1571-1585)». *Afers*, núm. 27 (1997), p. 362-364.
- [55] Sobre la repressió del bandolerisme, vegeu: Xavier TORRES I SANS. *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Eumo, Vic 1991, p. 159-189; Núria SALES. *Els segles de la Decadència...*, *op. cit.*, p. 98; Antonio ESPINO LÓPEZ. «La sociedad catalana y la posesión de armas en la Época Moderna, 1501-1652». *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 23 (2003), p. 447-472.
- [56] Montserrat PALAU MARTÍ. *Protestantisme i Inquisició a Andorra al segle XVI. Problemes de competències i conflictes jurisdiccionals*. Consell General d'Andorra, Andorra la Vella 1990, p. 33-34.
- [57] Patrice POUJADE. *Une vallée frontrière...*, *op. cit.*, p. 128-129.
- [58] El cas aragonès va ser estudiat per Gregorio COLÁS LATORRE i José Antonio SALAS AUSENS. *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*. Universidad de Zaragoza, Saragossa 1982, p. 387-395; per a Catalunya, vegeu Xavier TORRES I SANS. *Els bandolers...*, *op. cit.*, p. 175-177.
- [59] Xavier TORRES I SANS. *Els bandolers...*, *op. cit.*, p. 177.
- [60] Patrice POUJADE. *Une vallée frontrière...*, *op. cit.*, p. 125-126.
- [61] Emmanuelle REBARDY-JULIA. *Un évêché entre deux mondes. Elne/Perpignan XVIe-XVIIIe siècles*. El Trabucaire, Perpinyà 2009, p. 248.
- [62] Vegeu Manuel ABIZANDA Y BROTO. *El índice de privilegios del Valle de Arán*. IEI, Balaguer 1944, privilegis núm. 53 (31/12/1565) i 87 (05/02/1570).
- [63] Montserrat PALAU MARTÍ. *Protestantisme i Inquisició...*, *op. cit.*, p. 53-59.
- [64] Pau de la FÀBREGA PALLARÈS. *L'ofertament de retrocessió del Rosselló a Espanya (1668-1677)*. Rafael Dalmau, Barcelona 1962 (reed. 1994), 64 p.
- [65] No parlem ací del cas especial de Llivia, que, com a vila i no poble, quedà dins la monarquia hispànica, amb la qual cosa es creà una mena d'enclavament territorial separat de la resta de la Cerdanya «hispànica» amb què comunicava per un camí d'estatut «internacional».
- [66] Àlicia MARCET. «La Cerdagne après le Traité des Pyrénées». A: *Actes del Primer Congrès Internacional d'Història de Puigcerdà (1977)*. Puigcerdà 1983, p. 172-174.
- [67] Marc CONESA. *D'herbe, de terre et de sang. La Cerdagne du XIVe au XIXe siècle*. PUP, Perpinyà 2012, p. 118-121, i documents, p. 526-527.
- [68] Document de l'Arxiu dels Pirineus Orientals (Perpinyà), I C 1393, citat per Àlicia MARCET. «La Cerdagne après...», *op. cit.*, p. 174.

- [69] Peter SAHLINS. *Fronteres i identitats: formació d'Espanya i França a la Cerdanya*, s. xvii-xix. Eumo, Vic 1993, p. 107.
- [70] Sobre tot això, vegeu Daniel NORDMAN. *Frontières de France. De l'espace au territoire (xvie-xixe siècle)*. Gallimard, París 1998, p. 23-122.
- [71] Alain AYATS. *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*. El Trabucaire, Canet de Rosselló 2002. 876 p.; Òscar JANÉ CHECA. *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*. Diputació de Girona, Girona 2008. 261 p.
- [72] Daniel NORDMAN. *Frontières de France...*, op. cit., p. 325.
- [73] Per a la Cerdanya, remetem a l'estudi de Peter SAHLINS. *Fronteres i identitats...*, op. cit., totalment dedicat a aquest tema.
- [74] Vegeu Òscar JANÉ CHECA. *França i Catalunya al segle xvii. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*. Afers, Catarroja i Barcelona 2006. 459 p.
- [75] Ramon SALA. *Dieu, le roi et les hommes...*, op. cit., p. 89-90.
- [76] Institut d'Estudis Ilerdencs (Lleida), C/44, 24/07/1767.
- [77] És aquesta l'evolució descrita per Chevalier (Michel CHEVALIER. *La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*. Milan-Résonances, Tolosa de Llenguadoc 1984 (1956), p. 453), per les relacions entre Salardú i Sèish que il·lustra perfectament el que trobem en altres parts dels Pirineus com a la Bigorra, per exemple (Annie BRIVES. *Pyrénées sans frontière. La vallée de Barèges et l'Espagne du xviiie siècle à nos jours*. Société d'Études des Sept Vallées, Argeles i Gasòst 1984. 221 p).
- [78] Recordem que la Vall d'Aran està situada al nord dels Pirineus, on s'abastava fàcilment, però sota sobirania espanyola.
- [79] Maria Àngels SANLLEHY I SABI. *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. xvii-xviii): dels usos comuns a la dependència econòmica*. Vol. 2: *El marc econòmic*. Garsineu, Tremp 2007, p. 295.
- [80] La pau sempre reivindicada en els acords entre valls; l'expressió «com a bons veïns» la trobem en les patzeries renovades en 1653 i 1654 entre les valls d'Àneu, d'Aran, de Castilhonés i de Coserans i, mantes vegades, en la correspondència intercanviada en 1684 entre les comunitats de Salardú i Sèish.
- [81] L'intendent de Rosselló atribuï la solana a Andorra (coneguda, ara, com a «Solana andorrana») en 1687, però aquesta decisió no posà punt final a la contesta que durà fins a la fi del segle xix (Claudine PAILHÈS. *Du Carlit au Crabère...*, op. cit., p. 161-163).
- [82] L'expressió és de José FORNÉ. «Le paravent de la violence institutionnelle». A: *Pays pyrénéens et pouvoirs centraux (xvie-xxe s.)*. Association des Amis des Archives de l'Ariège, Foix 1995, p. 379-389.
- [83] Sobre aquest «consum de massa», vegeu, per exemple, Sophie AVARGUEZ i Aude HARLÉ. «Consommer à la frontière: usages et perceptions en territoire catalan». *Revue Territoire en Mouvement*, núm. 29 (2016) <<https://tem.revues.org/3047>>

NOTA BIOGRÀFICA

Patrici Pojada és catedràtic d'Història Moderna de la Universitat de Perpinyà i investigador al CRESEM (Centre de Recerques sobre les Societats i l'Entorn Mediterranis), on dirigeix la línia de recerca «Actors, Societats, Territoris». Ha dedicat una gran part de les seves investigacions a la frontera i als Pirineus moderns des d'un punt de vista geopolític i econòmic, fet que el conduí a interessar-se pel món del comerç i de les mobilitats. A més de les recerques sobre els actors del comerç, actualment està dirigint una història de Perpinyà.